

IFJÚSÁG ÉS RENDSZERVÁLTÁS

FÉNYES Hajnalka

Debreceni Egyetem, Szociológia és Szociálpolitika Tanszék
H-4032 Debrecen Egyetem tér 1.; email: fenyesh@freemail.hu

Gaszó Ferenc – Laki László: *Fiatalok az újkapitalizmusban*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2004.

A szerzők a rendszerváltás hatásait vizsgálják a fiatalok helyzetére, de kitérnek a rendszerváltás fogadtatására és a fiatalok pártpreferenciáira is. Kiindulópontjuk, hogy az államszocializmus oktatási rendszere erőforráshiánnyal küzdött, társadalmi át-eresztőképessége rossz volt, a lakáshiány és az alacsony keresetek elsősorban a fiatalokat sújtották, a családok erőforráshiánnyal küzdöttek, és a fiatalokat nem tudták kellőképpen támogatni. Kérdés, hogy a rendszerváltás milyen feltételeket teremt a felnövekvő generáció számára, mennyiben változik, vagy nem változik meg a helyzet. Mindezt empirikus elemzésekkel – elsősorban az Ifjúság 2000 kutatás eredményei segítségével – vizsgálják.

Az első fejezet egy kicsit hosszúra nyúlt bevezető, amely a magyar társadalomban zajló makrofolyamatokat mutatja be a rendszerváltást közvetlenül megelőző és követő időszakban. A szerzők külön hangsúlyozzák az ifjúság vizsgálata során a makrotényezők és intézmények szerepét, nyilván ezért szántak a makrofolyamatok vizsgálatára egy külön fejezetet. A gazdasági paradigmaváltás (kisszériás termelés, tömeges munkanélküliség) és a globalizáció (multinacionális cégek, liberalizáció) alapvető változásokat hoztak Magyarországon, és a szerzők véleménye szerint az ország perifériális helyzetbe került. A rendszerváltást gazdasági válság kíséri, a belső piac összeszűkül, külső piacvesztés is végbemegy, a hazai vállalatok versenyképessége romlik, a mezőgazdaság válságban van, a vállalkozások tőkehiánnyal küzdenek, nagy a munkanélküliség, és ez a helyzet az uniós csatlakozással sem javul. Emellett a politikában terjed a korrupció, a hatalommal való visszaélés. A munkaerőpiaci problémák tárgyalása után a társadalmi polarizációról esik szó. Véleményük szerint a jövedelmi és vagyoni különbségek nőnek, szélsőségek jellemzik a magyar társadalmat, nincs középosztályosodás, főleg a falusi társadalomban tömeges az elszegényedés. Utolsóként az anómiaválságról, az anarchizáltságról esik szó, amely szintén jellemzi a magyar társadalmat. Összességében elég negatív kép rajzolódik ki a rendszerváltást utáni magyar társadalomról – számomra kicsit egyoldalúnak tűnik a kritika, de felsorakoztatott érvek elég meggyőzőek.

A következő rész már az ifjúsággal foglalkozik, különös tekintettel az ifjúság munkavállalására és anyagi helyzetére. Az ifjúsági munkanélküliség nemcsak nálunk, a többi fejlett országban is súlyos probléma. Hazánkban, az adatok tanúsága szerint elsősorban a 15–19 éveseket sújtja a munkanélküliség, de a 20–29 évesek körében is magasabb, mint az országos átlag. A munkanélküliség általában rövid ideig tart a fiatalok körében, de harmaduk hat hónapnál hosszabb ideig munkanélküli, s ez már a devianci-

ák felé terelheti őket. Ma már közhelynek számít, hogy főleg a falusiakat, a férfiakat, az alacsony iskolai végzettségűeket, az elmaradott régióban lakó fiatalokat sújtja a munkanélküliség, és ez a munkanélküliség folyamatosan újratermelődik. A fiatalok többsége nem önként lesz munkanélküli, – s talán a leendő egyetemistákat és főiskolásokokat kivéve, akik a továbbtanulás előtt egy átmeneti állapotként élik ezt meg – a többség sikertelen próbálkozások sora után válik azzá. A még tanulóokra is jellemző a szorongás: ha végeznek, nem kapnak majd állást.

Számomra érdekes rész volt a fiatalok körében tapasztalt magas munkavállalási hajlandóság tárgyalása. Ezt a helyzetet az államszocialista rendszer örökségének tekinthetjük: „olyan társadalmi csoportok is besorolódtak a foglalkoztatottak közé, amelyek a fejlett gazdaságú országokban meg sem jelennek a munkaerőpiacon” (69. o.). A munkavállalás kitolódása szintén jellemző a fiatalokra, a tanulást egyfajta parkoló pályának tekintik, és sokszor kényszerből választják, mert nem kapnak munkát. (Azonban ez a lehetőség sajnos csak azok számára adott, akik képességekkel és kellő háttérrel rendelkeznek, mind anyagi, mind pedig kulturális szempontból.) A munkavállalást és foglalkozási szerkezetet a szerzők nemenként, településtípusonként és iskolai végzettség szerint vizsgálják. Itt muszáj egy kritikai észrevételt tennem: a foglalkozások felosztásánál munkajelleg-csoportokat használnak, ami már nem biztos, hogy a mai magyar társadalomban változtatás nélkül használható, szerencsésebb lett volna talán egy másfajta kategorizálást alkalmazni.

A fiatalok anyagi helyzetét szubjektív és objektív mutatók segítségével elemzik, valamint a fiatalok életmódját is tanulmányozzák, persze itt csak a dolgozó fiatalok helyzete kerül feltérképezésre. Számomra hiányzott az erre vonatkozó létszámadat, a táblázatok csak százalékos megoszlást közölnek, nem biztos, hogy viszonylag kicsi elemszám mellett is szignifikáns különbségek lennének például a településtípusok, munkajelleg-csoportok szerint az állásban levők között. Hiányzott az anyagi helyzet szubjektív megítélése és a tényleges anyagi helyzet összevetése, amit egy keresztábrával vizsgálni lehetett volna a fiatalok körében.

A harmadik fejezetben a fiatalok oktatási rendszerben levő helyzetéről esik szó. Államszocializmusban a '70-es a '80-as években nem volt jelentős expanzió közép- és felsőfokon, az oktatási rendszer erősen preszelektív volt, forráshiánnyal küzdött. Ennek ellenére a szerzők szerint az államszocializmus egy viszonylag jó színvonalú oktatási rendszert hagyományozott az új rendszerre. A rendszerváltással az oktatás színvonala csökken, s miközben továbbra is erőforráshiány jellemzi, a szakképzési rendszer nem a piacképes szakokra irányul. Az olvasási és számolási teljesítmények romlanak, az általános iskola pedagógiai teljesítőképessége rossz. A teljesítmény-hanyatlás okainak vizsgálatával a szerzők adósk maradnak, bár utalnak arra, hogy az okok a makrofolyamatokban keresendők.

A továbbiakban a két legfontosabb érintett terület a társadalmi polarizáció az oktatásban, illetve a továbbtanulási hajlandóságok, iskolai teljesítmények különbségei a társadalmi rétegek között. Véleményem szerint e kérdéseket részletes mobilitás-vizsgálattal lehetne alaposan vizsgálni, az itt közölt táblázatokból nem mindig lehet levonni azokat a következtetéseket, amelyeket a szerzők levonnak (például arról, hogy a '90-es években erősödik, vagy éppen gyengül az esélyegyenlőtlenség). A mobilitás-vizsgálat figyelembe veheti többek közt azt is, hogy az oktatás bővülése nem jelenti egyértelműen az esélykülönbségek csökkenését, a megfigyelhető mobilitás (pl. hogy

több a felsőoktatásban a munkás és paraszt származásúak száma), nem feltétlenül jelent nagyobb esélyegyenlőséget: az értelmiségi gyerekeknek ekkor is nagyobb esélye lehet a felsőoktatásba való bejutásra. Emellett részletesebb vizsgálat adhat választ arra is, hogy amennyiben kimutatható, hogy a származás hatása csökken felsőbb szinteken, vajon nem csak az egyenlőtlenségek felsőbb szintre tolódását figyelhetjük-e meg, például a betöltött foglalkozások presztízsében.¹

A szerzők elismerik, hogy közép és felsőfokon expanzió volt a rendszerváltás után, de „erős hipotézisük”, hogy az expanzió haszonélvezői a magasan iskolázott, jobb státuszú szülők gyermekei. További hipotézisük, hogy az esélykülönbségek felerősödtek. (Azért használom a hipotézis szót, mert az empirikus alátámasztás hiányzik, de ezt itt a szerzők is elismerik.) Szintén adatokkal nem alátámasztott hipotézis, hogy a származás hatással van a végzett szakok presztízsére.

Andorka a '80-as években Simkussal írt tanulmányában (Andorka–Simkus 1983) logit elemzéssel bizonyítja, hogy igazán jelentős mobilizáló hatással a kötelező nyolcosztályos általános iskola bevezetése bírt, és az államszocializmus későbbi kísérletei az oktatási egyenlőtlenségek mesterséges csökkentésére hatástalanok maradtak. Feltételezem e tanulmány alapján fogalmazzák meg Gázsóék azt a hipotézist, miszerint: „a középfokú oktatás expanziójának hatásaként társadalmilag valamelyest homogenizálódik az alapiskola pedagógiai teljesítménye, és a szocioökonómiai tagoltság mentén jelentősen elsimulnak a korábban tapasztalt drasztikus teljesítménykülönbségek” (130. o.) - vagyis az esélykülönbségek feljebb tolódnak. Vizsgálatukat ezután az alapiskolára irányítják, kérdésük: vajon képes-e az általános iskola az esélykülönbségek nivellálására, a hátrányok kompenzálására. Megállapítják, hogy az alacsonyán iskolázott szülők gyerekei csak 20 százalékban érnek el olyan eredményeket, amellyel továbbtanulhatnának, és a '70-es '80-as években az indulási esélyhátrány az általános iskola alatt másfélszeresére nő, valamint állítják, hogy mindez nem változott a rendszerváltás után sem. A továbbtanulásra felkészítő különórák falusi kínálata szegényes, és igénybevételük rétegspecifikus. A tanulmányi eredmények a szülők iskolai végzettsége szerint különböznek, a diákok csupán 7 százaléka ér el olyan eredményt, amely az elit középiskolákba jelent továbblépést. A középfokú továbbtanulás az alacsonyán képzett szülők gyermekeinél elsősorban szakmunkásképzőt jelent, és szemben az átlagos 95-97 százalékos továbbtanulással körükben csak 80-82 százalék a továbbtanulók aránya. A falusiak helyzete szintén rosszabb, mint az országos átlag, és a továbbtanuláshoz gimnáziumba csak 25 százalékuk kerül. A felsőfokú továbbtanulás a budapesti, megyeszékhelyi lakosoknak, illetve a magasan iskolázott szülők gyerekeinek nyújt elsősorban esélyt.

Néhány keresztábra erejéig a szerzők megpróbálnak képet adni az esélykülönbségekkel kapcsolatos főbb trendekről is a felsőoktatásban. Az adatok tanulsága szerint felsőfokon kicsit nő a középfokú végzettségű szülők aránya, és csökken a felsőfokú végzettségűeké, amit a szerzők megkérdőjeleznek (a különbség „nem minősíthető szignifikánsnak” 145. o.). Véleményem szerint, még ha igaz is a trend, ez nem feltétlenül jelenti az esélykülönbségek csökkenését, mint ahogy azt a korábbiakban már említ-

1 Mindezekre Róbert Péter (1988) is felhívta a figyelmet a *Századvég* folyóirat hasábjain kibontakozó iskolavitában, amely Gázsó Ferenc vitaindító cikke nyomán született, és amellyel én teljes mértékig egyetérték.

tettem. Továbbgondolásra érdemes eredmény, hogy a fizikai foglalkozású szülők aránya a felsőoktatásban nem változott, miközben az értelmiségieké csökken és a szellemi alkalmazott szülők aránya nő.

A fejezet néhány oktatáspolitikai javaslattal zárul, amely nem kerül részletes kifejtésre, gondolom a könyv tudományos jellegének megőrzése miatt. Véleményük szerint az alapfokú oktatásra kell irányulni a reformoknak, mivel a társadalmi hátrányok itt alakulnak ki; továbbá nélkülözhetetlen az oktatásfinanszírozás korrekciója is.

A szerzők külön fejezetben foglalkoznak a rendszerváltás generációs fogadtatásával, az ifjúság és az ország helyzetének szubjektív észlelésével. A '90-es évek eleji optimista hangulat az évtized közepén gyökeresen megváltozik, pesszimizmus váltja fel, és 2000-ben sem javul a helyzet. A fiatalok a rendszerváltást negatívnak minősítik, a demokráciába vetett bizalom gyengül, lesújtó vélemény alakul ki a parlamentről és a pártokról. Az életszínvonal a fiatalok többsége szerint romlott a rendszerváltás óta, a rendszerváltás nyertesének csupán a fiatalok 20 százaléka tekinthető (menedzserek, banki szférában dolgozók), bár ez az arány nagyobb, mint az országos átlag. A szerzők szerint nincs aki felkarolja a vesztesek érdekeit, a fiatalság magára marad, a társadalmi szolidaritás gyenge, a kollektív cselekvés ritka, a szocializáció alacsony hatékonyságú. A fiatalok 30-40 százaléka az alsóbb osztályokba sorolja magát és középosztálybelinek kicsit többen vallják magukat, mint a szülők generációjában. Ez azonban nem feltétlenül mobilitást takar, mint ahogy azt a szerzők feltételezik, lehet, hogy csak észlelési hiba. A nyugati társadalmi modellt a fiatalok többsége elfogadja, de ezzel párhuzamosan nő a globalizációt elutasítók köre is. A személyes jövőt viszonylag optimistán értékelik, de az ország helyzetét egyre rosszabbnak látja a többség. A személyes életterveknél 10 százalékra jellemző a célnélküliség, ők főleg alsóbb rétegekből kerülnek ki. Míg a '90-es években a lakás, 2000-ben már a tanulás válik a legfontosabb életcélá: a fiatalok felismerik, hogy ez kell a boldoguláshoz. A férfi és női élettervek különbségeire, és annak okaira érdemes lett volna nagyobb figyelmet szentelni. Az eredmények szerint: „a nők élettervében szignifikánsan nagyobb teret kap a tanulás, a gyerekvállalás, az önálló lakás, míg a férfiak nagyobb affinitást mutatnak a vállalkozás, továbbá olyan javak elérése iránt, mint az autó” (169. o.). Érdekes eredmény, hogy a Bourdieu-féle három tőkefajta az első három helyen jelenik meg az érvényesüléshez fontosnak tartott tényezők között: első helyen az anyagi javak, második helyen az iskolázottság és harmadik helyen a hasznos kapcsolatok szerepelnek. Összességében a szerzők meglátása szerint a fiatalok társadalomképe reális, többségük remények és kétségek közt vergődik, általános pesszimizmus nincsen. Az alacsonyan iskolázottak és a falusiak inkább borúlátók, a fiatal vállalkozók pedig inkább optimisták.

Az utolsó fejezetben a fiatalok politikai-ideológiai orientációjáról illetve pártpreferenciáiról esik szó. A '90-es éveket a politikai érdeklődés hiánya, illetve a legfiatalabbak közönye jellemzi. A szerzők szerint ez normális jelenség, és nincs emiatt válságban a többpártrendszerű demokrácia. A fiatalok körében a hatalom és a hozzá fűződő társadalmi előny az utolsónak rangsorolt értéként szerepel. A közöny oka a bizalomhiány és az alkalmasság megkérdőjelezése, illetve az a nézet, hogy a pártok saját klientúrájukat képviselik.

A pártpreferenciák egyik számomra legizgalmasabb kérdése, hogy mivel magyarázható a Fidesz átlagnépességnél nagyobb támogatottsága a fiatalok körében, ami vé-

gigikíséri a rendszerváltást követő összes választási ciklust. Az okoknál a szerzők az érzelmileg átszínezett választói kötődést és az alkalmasság nagyobb fokát említik. A fiatalok szerint az ország problémáit jobban oldja meg a Fidesz, míg a szülők és nagyszülők az MSZP-t tartják alkalmasabbnak 2000-ben. A fiatalokon belül a nők, a 15-19 évesek, az egyetemista és főiskolai hallgatók, a munkanélküliek, GYES-en GYED-en lévők még inkább Fidesz pártiak, míg az MSZP-t a szakközépiskolát végzett 26-29 éves férfiak támogatják. A Horn- és Orbán-kormány összehasonlítása során a fiatalok szerint csak hozzáértésben és szakértelemben rosszabb a Fidesz, mint az MSZP, az összes többi mutatóban (pl. szociális érzékenység, gazdasági problémák kezelése, oktatásfejlesztés, korrupcióellenesség) a Fidesz van előnyben. A szerzők azonban felhívják a figyelmet, hogy a fiatalok között sok a szkeptikus, akik egyik pártot sem tartják alkalmasnak.

Szemben a szülőkkel, a hagyományos jobb-bal megosztottság nem figyelhető meg markánsan a fiataloknál, a fiatalok legnagyobb hányada ambivalens. Ráadásul a kifejezett baloldali orientáció nem jelenti az MSZP egyoldalú támogatását, csak 40 százalék támogatná közülük ezt a pártot. A szociáldemokrata orientáció esetén is egyaránt található Fideszt és MSZP-t támogató fiatal. Külön rész foglalkozik a vallásosság és politikai tagoltság összefüggéseivel. Az eredmények alapján látható, hogy az egyházi-as vallásosságra inkább jellemző a Fidesz orientáció, a laicizált vallásosság esetén mindkét párt az átlaghoz közeli támogatottságot élvez, és az ateizmus erősebb MSZP, SZDSZ támogatottságot jelent, de még itt is nagy a Fideszt támogatók köre. Mindezekből következik, hogy a fiatalok esetén a vallásosság kevésbé erős meghatározója a pártpreferenciáknak, mint a szülői generációban.

Végül a liberalizmus és konzervativizmus kettősségében vizsgálják a fiatalok helyzetét. Kimutatható, hogy a fiatalokat inkább jellemzi a liberális orientáció, és ezt az irányzatot a Fidesz reprezentálja számukra (az SZDSZ-t támogatók köre csak 3% körükben). Ez igen meglepő adat, de a szerzők szerint ez a liberálisnak valló teljes sokaságban is így van. (A konzervatív nézeteket támogató kisebbség vele adekvát pártot választ.) Érdekes jelenség, hogy a liberalizmus nemzeti tartalommal egészül ki a fiatalok többségénél.

Az utószó kicsit politikai színezetűre sikerült, holott a könyv végig próbálja megőrizni a tudományosságot. A szerzők szerint a rendszerváltással az ifjúságot érintő intézmények radikálisan átalakulnak, jellemzi őket az erőforráshiány, alacsony hatékonysággal és dezintegráltan működnek. Emellett véleményük szerint túl gyorsan mentek végbe a változások, túl erős a polarizáció a társadalomban. Javaslatukban egy jövőre orientált társadalompolitikai látásmódot, az ifjúságpolitika és a makropolitika összhangját sürgetik, az állam szociális és jóléti szerepvállalásának erősítését szorgalmazzák a polarizáció ellen, a középosztály segítése mellett az alsóbb rétegek támogatását hangsúlyozzák. Pozitív fejleményként értékelik a tandíjrendszer eltörlését, a diákhitel-rendszert, a lakáshoz jutás feltételeinek javulását, de végső konklúziójuk, hogy eddig a nemzedéki újratermelés intézményei esetlegesen és kiszámíthatatlanul működtek.

Végül néhány további kritikai észrevétel: Sok helyen a táblázatok hiányosak (nincs meg az elemszám, jó lenne megadni a Chi-négyzet mutató szignifikanciáját is), emellett egyes fejezetekben nincsenek részletesen kommentálva a táblázatok, csak illusztrációként szerepelnek (4. fejezet), máshol a megfogalmazott hipotetikus állítások

nincsenek empirikusan alátámasztva, néhol ötletszerűek (3. fejezet). Mindazonáltal az érvelés igen meggyőző, a kifejtés logikus, a könyv stílusa gördülékeny és olvasható. Mindenkinek ajánlom, hogy olvassa el. A könyv nemcsak szociológusoknak, hanem más szakterületek képviselőinek, pl. politológusoknak, történészeknek, de a tágabb olvasóközönségnek is izgalmas olvasmány.

IRODALOM

- Róbert P. (1998): Hipotézisek az oktatás és a társadalmi mobilitás összefüggéseiről. *Századvég*, Tavasz: 156–164.
- Andorka R.–Simkus A. (1983): Az iskolai végzettség és a szülői család társadalmi helyzete. *Statisztikai Szemle*, 6: 592–611.